

AZERBAJYCAN FİLOLOGİSİNDE ÜSLUBİYAT PROBLEMLERİ

Azerbaycan filolojisinde üslubiyat problemlerinin araştırma tarihi çok eskidir. "İfade tarzı", "Müraciet vasıtası", "Özenlilik" v.b. manalar bildiren arap menşeli üslup kelimesi dilimizde orta asırda kullanılmaya başlanılmış ve bütün doğuda olduğu gibi Azerbaycan'da da yayılarak "Belagat", "İnşa", "Fesahat" ilimlerinin yapılmasında esas teşkil etmiştir. Bütün ilimler üslubiyatın ilk kaynakları kabul edilebilir. Fakat zaman geçtikçe "üslup" kelimesinin anlamı daha da genişlemiştir. "Metod", "Bedii-estetik cereyan", "Ferdi yazı usulü" v.b. manalar kazanarak kelime asrın 20. Yıllarından itibaren üslubiyat ilmini adlandırmaktadır. Şu senelerde bu sahaya ait ilk üslubiyat eserleri meydana çıkıyor ki, buna A. Tağızade ve S. Hocayev'in "Muhtaser Üslubiyat" adlı kitabı en açık delilidir.

Fakat uzun süre, tahminen asrımızın 60'lı yıllarına kadar üslubiyat ancak ayrı ayrı yazarların dil ve üslubunu araştırmakla mahdutlaşmıştır ki, bu filologlar arasında ciddi tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur: Edebiyatçılar üslubiyatı kendi sahası; dilciler ise kendi tetkikat konusu hesap etmişlerdi. Yalnız asrımızın 50'li yıllarından sonra Moskova'da basılan "Dilcilik İlminin Meseleleri" adlı dergide uzun zaman devam eden ilmi tartışmaların sonucunda üslubiyat iki hisseye ayrıldı, yani edebiyat üslubiyatına ve dilcilik üslubiyatına ve bununla ilgili her birinin maksat ve vazifeleri ile tetkikat konuları açıklandı. O zamandan beri üslubiyatın her iki şubesi kendi istikametinde gelişmektedir: Her biri kendi amaçları, kendi tetkikat konuları ile birlikte.

Dilcilik üslubiyatı umummillî edebî dili tümüyle araştırıyor, yani bütün üsluplarını, bedii estetik üslup da dahil olarak, edebiyatşinaslık üslubiyatı ise ancak bedii-estetik edebiyatın dilini tetkik ediyor. Böylelikle, edebî dilin bir kolunun tetkikinde iki ilmin mevzusu birleşir. Ama mevzularının aynı olmalarına rağmen, tetkikat ayrı ayrı istikamette gerçekleşiyor. Dilcilik üslubiyatı bedii-estetik edebiyatın dilini umum edebî dilin aksî gibi inceliyor, edebî dili sisteminde onun yerini, edebî dilin başka fonksiyonel üsluplarıyla ilişkilerini, bedii-estetik dil ve edebî dil arasındaki karşılıklı tesirin karakterini araştırmaya çalışıyor. Edebiyat üslubiyatı ise bedii dili estetik bir kategori gibi inceliyor, güzel sanat malzemesi gibi tetkik ediyor. Söz burada bedii-estetik suret yapan ve

Prof.Dr. Türkan EFENDİYEVA

Azerbaycan Devlet Üniversitesi Öğr. Üyesi

müellifin düşüncelerini temsil eden bir araç olarak ortaya çıkıyor ve bu bakımdan da araştırılıyor.

Böylelikle, aynı malzeme dilcilik üslubiyatında bir noktayı nazardan ve uygun usuller esnasında, edebiyat üslubiyatında ise tamamıyla farklı amaçlarla ilgili olarak araştırılıyor. Ama bu farka rağmen, bedii-estetik dilin tetkiki her iki ilmin metodoloji prensiplerinin bilgisini talep ediyor. Bununla ilgili olarak nutukun poetik tarzını (biçimini) anlamak istemeyen dilci, dilcilik problemlerine kayıtsız olan ve dilcilik usullerini bilmeyen edebiyatçı- her ikisi de aynı derecede sabredilmez arihronizmdir" (YAKOBSON, 1962: 19) söyleyen batılı meşhur bilim adamı R. Jakobson tamamıyla haklıdır. Açık ki, bedii-estetik dil sahası ile meşgul olan filolog alim her iki ilmin metodoloji prensiplerini, kanun kaidelerini mutlaka bilmelidir.

Fakat dilcilik üslubiyatının problemleri yalnız bedii-estetik dilin tetkiki ile yetiniyor. Kaydetdiğimiz üzere, dilcilik üslubiyatı dili tüm şekilde araştırmaktadır, karşılıklı tesirde ve alakalarda tetkik etmektedir. Ona göre de problemleri son derece çeşitli ve bileşiktir. Bunu nazara alarak bilim adamları onun vazifelerini detaylandırmaya çalışmışlardır ve hemen amaçla bağlı muayyen metodoloji prensipler esnasında dilcilik çerçevesinden problemler üzerine parçalanma meselesini ileri sürmüşlerdir. Mesela, ünlü Rus bilim adamı R.A. Budagov, dilin muhtelifli-ğini nazara alarak üslubiyatın aşağıdaki tarzda gruplara ayrılmasını tavsiye etmişlerdir: (BUDAGOV, 1967: 129) 1. *Ümümhalk Dilinin Üslubiyatı*; (VINOGRADOV, 1963: 13-33) 2. *Edebi Dilin Üslubiyatı*; . 3. *Bedii-Estetik Dilin Üslubiyatı*.

Akademisyen V. V. Vinogradov böyle bir tasnif için dil ve nutuk anlayışlarının farklı taraflarının dikkate alınmasını gerekli görmüşlerdir.

Malumdur ki, dil sadece kelime hazinesi ve gramer şekillerinden ibaret muayyen millî grubun temas sistemidir. Eğer muayyen bir halkın dili onun temas vasıtası idiye, nutuk bu temasın yapıcısıdır. Temasın seciyyesine tabi olarak nutuk konre şartlara, amaca, metne uygun dil vasıtalarını seçer, gruplara ayırır ve kullanır. Böylelikle de, umumhalk dili konuşma sürecinde temasa gecilerek çeşitli türlerde ortaya çıkıyor. Yani ilmi dil ve onun türleri (makale, çıkış, bildiri, tez, kitap, broşür, ders, konferans vb.), gazete dili ve

onun türleri (makale, dergi, röportaj vb.), resmi-işgüzar dili ve onun türleri (dilekçe, protokol, rapor, kararname vb.), bedii-estetik dili ve onun türleri (nesir, şiir, roman, hikaye, tiyatro, tenkidi makale vb) Üslubiyatın önemli vazifesi dilin konuşma zamanı meydana çıkan bu türlerinin fonetik, lugati-semantik ve gramatik hususiyetlerini incelemektir. Gösterilen hususiyetleri esas tutarak akademisyen V.V. Vinogradov dilcilik üslubiyatının aşağıdaki problemler üzere paylaştırılmasını tavsiye ediyor:

1. Struktur Üslubiyat: Struktur üslubiyat "sistemler sistemi" (V. V. Vinogradov'un terimidir) olan edebi dilin fonksiyonel üslupların, onlar arasındaki alakalarını inceliyor, ayrı ayrı kuruluş türlerinin üslubi seciyye ve imkanlarını araştırıyor, tetkik ediyor;

2. Nutukun Üslubiyat : Nutukun üslubiyatı sözlü ve yazılı nutukun içtimai bakımdan şartlanmış türlerini, nutukun tonu tetkik ediyor;

3. Bedii-Estetik Edebiyat n Üslubiyat : Bu da bedii-estetik dili, bedii-estetik ferdi üslupları, bu üslupların muhtelif türlerinin dilini tetkik ediyor (BUDAGOV, 1967: 129).

Üslubiyatın problemler üzere parçalanmasına rağmen, onun bütün konulan birbirleriyle sıkı alakalı ve karşılıklı tesirdedir. Nutukun üslubiyatı dilin üslubiyatı esnasında kurulur. Ayrı zamanda dilin ve nutukun üslubiyatı bedii-estetik üslubiyatın esas malzemesi gibi çıkış etmektedir.

İleri sürülen fikirler son 50'li-60'lı seneler Sovyet Dilciliğinde üslubiyat üzerinde gerçekleştirilen tetkikatın neticesidir. Üslubiyatın paylaştırılması ve problemlerinin tespiti dilcilik üslubiyatının çok taraflı tedkikine geniş imkanlar açtı ve bunun sonucu olarak Azeri Türkçesinde üslubiyat ilmi dilciliğin hüsusi sahası şeklinde sırayla tetkik olmaktadır.

Fakat bu sahada elde edilen başarlardan konuşmadan önce bir önemli probleme de dokunmayı zaruri sayarız, yani üslubiyatla ilgili terim problemine. Mesela burada da, üslubiyatın başka bölümlerinde olduğu gibi, struktur üslubiyatta da ilgili terim karmaşıklığı kendini göstermektedir. Böyle ki, struktur üslubiyatın tetkikine hesrolunmuş eserlerin çoğunda onun ayrı ayrı sistemleri "üslubi gramer", bazılarında ise aksine "fonetik üslubiyat", "leksik üslubiyat", "sentaktik üslubiyat", "gramatik üslubiyat" şeklinde adlandırılmaktadır. Şüphesiz, böyle bir karmaşıklık

struktur üslubiyatın ayrı ayrı sistemlerinin önemini açıklanmasına engel olmaktadır, burada düzenin yapılması talep edilmektedir.

Üslubiyat dilciliğin diğer şubelerinden, yani fonetika, leksika, sentaks, gramerden, en evvel "hususî" tetkik konusu olmadığına göre farklı adlanmaktadır. Eğer fonetika ses sistemini, leksika kelime hazinesini, gramer şekilleri sentaks cümle kuruluşunu ve onun türlerini araştırırsa, üslubiyat bu sahalardan hepsi ile bağıntılıdır. Her birinin üslubi özelliklerini ve imkanlarını incelemektedir. Bununla alakadar üslubiyat sahasında değerli araştırmalar yapan Rus bilim adamı G. O. Vinokur'un sözlerini hatırlatmayı zarurî biliriz: "Dil tarihinin başka bölümlerinden farklı, üslubiyat bir değil, birkaç saha ile ilgilidir; üslubiyatın esas âmetlerinden biri de odur ki, o dili bütün yapı özellikleriyle tetkik etmektedir. Böylelikle de onun "kendi hususî" tetkik konusu sanki yoktur. Hakikatte ise, üslubiyat dil tarihinin başka şubelerine dağılmak üzere araştırılan malzemeyi inceliyor, ama hususî bakımdan ona yanaşılıyor. Hemen bakım yabancı malzeme içerisinde üslubiyat için tetkik konusu yapıyor ." (VINOKUR, 1941: 18) Aynı fikri üslubiyat hakkında Batı bilim adamlarından S. Ulman da söylemektedir: "Üslubiyat dilciliğin ayrıca sahası değil, lâkin onun tetkik ettiği problemleri tümüyle başka noktalardan incelemekte olan bir ilimdir. " (VIDAGOVUN, 1967:129) Böyle karakterli düşüncelere V. V. Vinogradov, D. A. Budagov, A. İ. Gvozdyar. N.N. Teternikova, D.E. Rozental ve üslubiyatın tetkiki ile meşgul olan başka bilim adamlarının eserlerinde de rastlarız.

Üslubiyat için verilen bu tarifler daha da kesinleştirmektedir ki, filologinin bu sahası dil malzemesini özel bir doğrultuda inceleyen bir ilimdir. Ona göre de mantıkî olarak "üslubi fonetika", "üslubi leksika", "üslubi sentaks", "üslubi morfoloji", "üslubi gramer" gibi anlayışlar kendini haklı çıkarır. Çünkü eğer üslubiyata malzemeyi fonetika, leksika, morfoloji, sentaks, gramer verirse, hemen bu terimlerin yerine "fonetik üslubiyat", "leksik üslubiyat", "morfolojik üslubiyat", "sentaktik üslubiyat", "gramatik üslubiyat" terimlerini kullanmak maksada uygun olur.

. Diğer taraftan, nazara almak gerekir ki, ancak dilcilik ilminin ayrı ayrı şubeleri olan fonetika, leksika (kelime hazinesi), morfoloji (şekil bilimi) ve sentaksın mükemmel tetkiki bü-

tün malzemenin üslubiyat bakımından incelenmesine yön verebilir. Çünkü malumdur ki, dilin üslubi bakımdan araştırılması onun dilcilik bakımdan tetkikine esas teşkil eder, yani dilin fonoloji, leksikoloji, gramer tetkiki bu sistemlerin üslubi ehemmiyetinin açıklanmasına şartlar getirebilir..

Azerî Türkçesi'nde asrımızın 40'lı yıllarından bu sistemler hem umumi karakterli gramer eserlerinde, hem de ayrı hususî kitaplar, monografiler şeklinde incelenmiştir ki, bu da , elbette, hemen sistemlerin üslubu açısından tetkiki için büyük imkanlar sağlamıştır. Bundan ileri artık 60'lı yıllarda Azerî Türkçesinde dilcilik üslubiyat sahasında ilk esaslı eserler ortaya çıkmaktadır. Bu eserler içinde öncelikle en meşhur olan dil bilim adamı akademisyen A. Demircizade'nin "Azerbaycan Dilinin Üslubiyatı" (Bakü, 1962) adlı kitabını kaydetmek isteriz. Şu kitap strüktür üslubiyat sahasında yapılan ilk eserdir ki, birkaç dilci-üslubiyatçıların nazari düşüncelerinin oluşturulmasında büyük rol oynamış struktur üslubiyatın ayrı ayrı sistemlerinin araştırılmasında yön verici vasıta olmuştur. Bütün kitabın ardınca filologimizde 70'li yıllarda strüktür üslubiyatın bu veya diğer kuruluşunun tetkikine neşrolunmuş hususî eserler meydana çıkmaktadır. Mesela, edebî dilimizin sentaksı Ş. Yusiflin'in "Muasir Azerbaycan Dilinin Üslubi Sentaksini" (Bakü, 1973), grameri A. Bağirovun "Azerbaycan Dilinin Grammatik Üslubiat" (Bakü, 1984), Kelime hazinesi bizim "Azerbaycan Dilinin Leksik Üslubiyatı" (Bakü, 1973) adlı doktora tezlerinde ve nihayet, dilcilik üslubiyatının ilmi esaslarını K. Aliyevin "Azerbaycan Edebi Dilinin Esasları" adlı doktora tezinde geniş ve detaylı şekilde tetkik edilmiştir. Böyle söyleyebiliriz ki, bütün tezlerde ileri sürülen meseleler dilcilik üslubiyatının bütün problemlerini kapsamıştır. Bütün eserler sanki umumileştirici mahiyet taşımaktadır: Üslubiyatın filoloji ilmindeki yeri, dilciliğin diğer şubeleri ile ilgisi, fonksiyonel üsluplar sistemi, onların gruplar üzere ayrılması, birbirleriyle alakaları, edebî dilin gelişmesinde her fonksiyonel üslubun rolü, edebî dil ve bedii estetik dil arasındaki münasebetleri, bedii-estetik dilin seçiyesi ve fonksiyonel üsluplar sırasında vaziyeti, bedii söz sanatçılarının edebî dilin tarihi gelişmesi ve teşekkülündeki rolü, mecazlar sistemi, üslubi norm ve üslubiyatın başka bu gibi önemli problemleri az veya çok derece-

de incelenmiştir. Ona göre de bütün tetkikatı, A. Demirçizadenin de "Azerbaycan dilinin üslubiyatı" kitabı da ilave olma şartı ile, milli üslubiyatımızın ilmi nazari temelini teşkil eden kaynaklar gibi değerlendirmek gerekir. Bütün eserlerle beraber dilimizin tarihi gelişme sürecinde fonksiyonel üslupların meydana çıkma devirleri hakkında etraflıca malumat veren Prof. T. Hacıyev'in "Azerbaycan Edebi Dil Tarihi" (Bakü, 1976), A. Demirçizadenin "Azerbaycan Edebi Dili Tarihi" (Bakü, 1979), Prof. M. Ahangirovun "Milli Teşekkül Merhalesinde Azerbaycan Edebi Dilinin Ana Üslupları" (Bakü, 1989), Prof N. Hudiev'in "Azerbaycan Edebi Dili Tarihi" (Bakü, 1995) ve dilimizin güzelliği ile ifadeliliği hakkında değerli fikirler ileri süren Prof. A. Ahundov'un "Dilin Estetikası" (Bakü, 1985) ve bizim "Azerbaycan Dilinin Bedii İfade Vasıtaları" (Bakü, 1973) adlı kitapları da ilave etmek zaruridir.

Dilcilik üslubiyatının ikinci esas vazifesi edebi dilin fonksiyonel üsluplarını, onlar arasındaki alakaları, fonksiyonel üslupların nutuk türlerini araştırmaktır.

Kaydettiğimiz gibi, bu mesele, umumi dilcilikte olduğu gibi milli dilciliğimizde de bileşik ve tartışmalıdır. Tartışma, fonksiyonel üslup anlayışının mahiyeti, tasnifi nutuğun türleri, bu türlerin adları ve benzeri meseleler çevresinde gitmektedir. Öyle ki, dilciler ayrı ayrı ölçüleri esas alarak edebi dili çeşitli nutuk üsluplarına ayırmaktadır. Mesela, bir grup ilim adamı (MURAT, 1957: 20; PIATROVSKIY, 1954: 68) üslupların tasnifini umumhalk diline, başka grup bilim adamları (VINOGRADOV, 1963: 6; BUDAGOV, 1967: 69; KOJİNA, 1961: 16; YEFIMOV, 1966: 10) ise edebi dili esas alarak yerine getirmektedir. Ona göre de onların verdiği tasnifler farklıdır: Umumhalk dili üzerine gerçekleştirilen tasniflerdeki üsluplar daha farklıdır (10 kadar), çünkü bu tasnifte edebi normdan farklı dil vasıtaları da dikkate alınıyor.

Mevcut dilcilik, edebiyatta bu tasnifi edebi dil çerçevesinde gerçekleştirilmesine rağmen, üslupların ölçüsü ve türü hakkında tek bir fikir yoktur. Buradan yola çıkarak, üslupları tasnif etmeye çalışan alimlerin çeşitli ölçülere dayanarak bir üslubu bu veya diğer türlere ait müstakil bir üslup gibi takdim ettiğini söyleyebiliriz. Mesela, biri (DEMİRCİZADE: 31) edebi dilin tefekkür tarzını esas alarak, diğeri (BAGIROV, 1967: 5) onun iki şekilde -yazılı ve sözlü- kullanılmasına, başka

biri (ALİYEV, 199: 22) ise dili, üslup renkleri belirleyen tek ve en önemli özellik sayarak üslupların tasnifini veriyor. Şüphesiz, bütün bu özellikler edebi dile mahsustur ve tasnif zamanları dikkate alınmaktadır. Fakat bu tasnifin gerçekleştirilmesi için dilin en vacip özelliği unutulmamalıdır: -Onun toplumsal bir hadise olması. Dilin tefekkürle ilgili sözlü ve yazılı olarak insan faaliyetinin toplumsal sahalarına hizmet eden bir anlamı vardır: Onun üsluplar üzerine paylaşılması aslında içtimai sahalara uygundur, yani sözlü ve yazılı tarzda ortaya çıkan edebi dilimiz aşağıdaki üsluplara ayrılıyor:

- I. Konuşma-maişet üslubu;
- II. İlmî üslup
- III. Gazetecilik üslubu
- IV. Resmi-işgüzar üslup V
- Bedii-estetik üslup

Bunlardan yalnız konuşma-maişet üslubu, edebi dilin sözlü koluna aittir, diğerleri ise yazılı koluna. Ama tasnif nispi karakter taşımaktadır: Çünkü üsluplar arasında kesin bir sınır yoktur. Yazı üslupları sözlü şekilde (ilmi raporlar, sempozyum bildirimleri, çıkışlar, konferanslar, yahut mahkemede avukatların nutuğu vb.), konuşma-maişet üslubu ise yazı şeklinde, şahsi yazışmalar, mektuplar vb.) ortaya çıkabilir.

Fonksiyonel karaktere sahip üsluplar arasındaki fark, dilin kendinin seçilişi ve kullanımı ile, özellikle de dilin kelime hazinesiyle ilgilidir. Çünkü ifade kuvvetini ilk önce üslubi nüanslarla dilin kelimeleri gösterir.

Edebi dilin fonksiyonel üsluplarının seviyesine ve fonksiyonuna uygun muhtelif dillerin bizzat kendilerine ait kelime rezervleri vardır. Doğrudur, fonksiyonel üslupların esasını edebi dilin umumişlek kelimeleri teşkil ediyor, ancak bu üslupların her biri aynı zamanda kendi toplumsal fonksiyonu ile ilgili muayyen kelimelerden daha fazla istifade ediyor. Yüksek ifade gücüne sahip canlı konuşma üslubunda çoğunlukla heyecan taşıyan, değer veren manaya sahip kelimeler, resmi-işgüzar üslupta her tür ifade kuvvetinden arındırılmış, standart, klişe karakterli özgün dilleri, mantığı kavrayan ilmi üslupta ilmi-teknik terimler, doğru, tek manalı kelimeler, toplumun siyasi-toplumsal faaliyeti ile ilgili olan ve iletişim-propaganda fonksiyonu taşıyan, gazetecilik üslubunda; bir taraftan, siyasi-toplumsal terimler, diğer taraftan ise, yüksek ifade kuvvetine sahip

kelimeler kullanıyor. Böylelikle, toplumsal fonksiyonuna uygun her üslup dilin hazinesinden kullanarak seciyesine uygun kelime terkihi yapıyor. Kelimeler ve bu veya başka fonksiyonel üslubun kendi seciyesi ile ilgili dil elemanları hesap ediliyor. Üsluplar arasında keskin sınırların olmamasından ileri gelen bir üslubun elemanları başka bir üslupta da kullanılıyor, fakat artık başka bir vazifede.

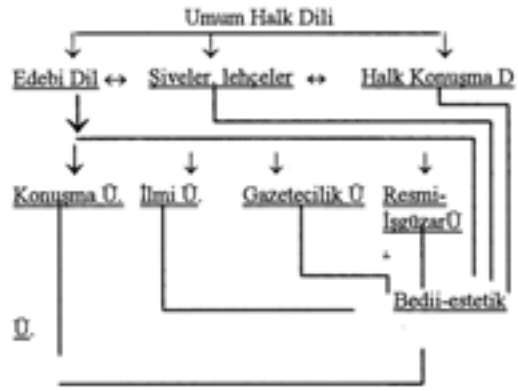
Edebi dilin diğer fonksiyonel üsluplarından farklı olarak dil, bütünlükle ancak bedii-estetik üslupta istifade ediliyor. Burada dilin her tür elemanı ile karşılaşırız Edebi norm ve edebi normdan kenar dil elemanları ile (mes, şive elemanları ile), yeni kelimeler ve eski kelimeler ile, yüksek ifade kuvvetine sahip kelimeler ve halk ağzı diline ait sözlerle, konuşma-maişet ve hatta başka fonksiyonel üslupların elemanları ile Bedii-estetik üslubun dilden bu şekilde faydalanmasına çağdaş edebiyatın konusunun genişliği imkan vermektedir. Çünkü çağdaş edebiyata gerçeğin, varlığın etraflıca aksettirilmesine ve her türlü insan faaliyetinin tasvir etme imkanına sahip olduğundan dilden bütünüyle faydalanmaktadır.

Bundan böyle, başka fonksiyonel üsluplar gibi bedii-estetik üslubun da seciyevi elemanları vardır: Bedii-estetik üslup, mecazlar sistemi ve yüksek ifade kuvvetine sahip kelimeleri ile farklılık taşıyor. İlave olarak, dilin en ifadeli vahitleri olan eş anlamlı söz kadrosu bütün zenginliği ile bedii-estetik eserlerin dilinde kullanılıyor. Bedii-estetik üsluba mahsus bir özelliği de unutmamalıyız: Edebi dilinizin gelişmesi ve oluşması tarih boyunca üslup sayesinde gerçekleşmiştir. Ona göre de edebi dilimizin her gelişme merhalesi belirli derecede meşhur siyasetçilerin, söz sanatçıların adları ile bağlıdır: XIII-XIV asırlar Hasanoğlu, Gazi Bürhanaddin, İmameddin Nesimi şiiirleri, XV-XYI asırlar Cahanşah Hagigi, Habibi, Şah İsmail Hatai, Füzuli sanatı, XVII_XVIII asırlar Vidadi ve Vagif lirikası, XIX asır büyük materyalist-filozof Mirza Fatali Ahundzadenin eserleri sayesinde zenginleşmiştir. Bu yazarlar, edebi dilimizin oluşmasında ve normlara bağlanmasında, kayıtlara geçirilmesinde önemli rol oynamışlardır.

Edebi dil ve bedii dil arasında karşılıklı bağlantı ve karşılıklı tesir vardır: Bir taraftan, bedii dil edebi dilin normlaştırmasına yardım etmektedir, diğer taraftan ise, bu normları bozan

da kendisidir. Fakat bu "bozulma" sonucunda o edebi dili yeni normlarla temin etmiş olur. Bedii söz sanatçıları, yazarlar ve şairler umumhalk dilinin kelime ve gramer hazinesinden faydalanarak bütün vasıtaların derinliklerinde gizlenmiş üslubi renkleri yüze çıkarıyor, onları rendeliyor, biçip yontuyor ve dilin normlarına yaklaştırıyor. Sonuçta, ferdi bedii-estetik üslup, bedii üslubu zenginleştirmekle edebi dile yeni normlar vermiş olur. Bütün söylenenler bedii-estetik üslubun edebi dilin üsluplar sisteminde taşıyıcı role sahip olduğunu gösteriyor. Ona göre de bedii-estetik üslubu, tabii olarak, üslubiyat ilminde, edebi dilin merkezi fonksiyonel üslubu gibi değerlendiriyorlardı.

Aşağıda verdiğimiz şema edebi dilin fonksiyonel üsluplar sistemini, edebi dil ve umumhalk dili ile edebi dil ve onun fonksiyonel üslupları arasındaki ilişkileri açıkça göstermektedir.

Bu şema açıkça ispatlıyor ki, bedii-estetik üslup, çeşitli fonksiyonel üsluplara ayrılmış edebi dilin üsluplarından biridir. Fakat başka fonksiyonel üsluplardan farklı bedii-estetik üslup umumhalk dili ile sıkı sıkıya bağlıdır, onun sayesinde zenginleşir ve aynı zamanda edebi dilin zenginleşmesine de hizmet eder.

Dilcilik üslubiyatında edebi dilin üslupları çeşitli terimler vasıtasıyla adlanıyor: Dil üslupları, nutuk üslupları, fonksiyonel üsluplar. Böyle terim karmaşıklığının esas sebebi, bize göre, uzun seneler dil ve nutuk terimlerinin aynı manada kullanılmış olmasıdır. Halbuki, birbirleriyle sıkı ilişkileri olan bu iki kelime aynı zamanda ayrı ayrı anlam taşımaktadır. Dil bir sistemdir. Sesler, işaretler, şekiller, sözler sistemidir. Bu sistemi ise

faaliyete geçiren, görev yükleyen nutuktur. Dil statik, dinginlik durumunda olan bir kategoridir, nutuk ise onun dinamizmi, hareketi ve yaratıcısıdır ve bu hareket zamanında nutuk onun gelişmesine yardım eder, üsluplar üzerine paylaşmasını temin eder. Edebi dilin bir bölümü olarak üslup da nutuk sayesinde teşekkül eder. Çünkü "sistemler sistemi" olan dilin bir parçası olarak üslup da bir sistemdir: O, çeşitli türlerden ibaret bir sistemdir. Ona göre de, her bir üslubun kendi içerisinde de parçalanma devam eder: üslup türlerine hizmet eden ayrı ayrı nutuk türlerine ayrılmaktadır. Mesela, yazılı ve sözlü türlerden (kitap, makale, tez, gazete, rapor, tartışma, konferans, ders vb.) ve ferdi üsluplardan oluşan ilmi üslup makale, rapor, tez ve bunun gibi nutuk üsluplarına ayrılıyor. İلمي üslup hakkında söylediklerimiz aynı şekilde edebi dilin başka üsluplarına da aittir. Mesela, resmi üslup (bürokratik, diplomatik yazışma, protokol, dilekçe vb.), bedii-estetik üslup (şiir, hikaye, roman, dram vb.), gazetecilik üslubu (siyasi makale, röportaj, ilan vb) nutuk türlerine ayrılıp onun toplumsal fonksiyonunu yerine getirmeye yardım ediyor. Onu görevsel hale getiriyor. Söylenenler dikkate alınır, fonksiyonel üslup terimi daha maksada uygun olur.

Fonksiyonel üsluplar bir durumda kalmıyor geliyor, değişiyor. Edebi dilin gelişmesi, nüfuzunun genişlemesi ve artması ile ilgili üslubi parçalanma devam etmektedir. Mesela, son yıllar ilmi-popüler türün ilmi üsluptan ayrılması ve onun müstakil fonksiyonel üsluba çevrilme hadisesi kendini göstermektedir. Gazetecilik üslubunda da üslubi parçalanma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Vaktiyle gelişme sürecinde olan resmi-işgüzar üslubun Sovyet devrine göre istifadesi zayıflamıştır. Çünkü resmi yazışma esasen Rus dilinde gerçekleştirildi. Ama şimdi siyasi durumun değişmesi ve vatanımız bağımsızlığı ile ilgili bu üslup geniş bir şekilde faaliyettedir.

Edebi dilimizin fonksiyonel üslupları ve onların nutuk türleri dilcilik üslubiyatının dikkat merkezindedir, tetkikata celbedilmektedir. (MEHMEDOV, 1973; ADİLOV, 1980a; ADİLOV, 1980b; SALEHOVA, 1983; ABDULLAYEVA, 1987; GULİYEVA, 1989; MEHERREMOV: 1988) Bu eserler içerisinde derin ilmi-nazari merak uyandıran iki eserden özellikle bahsetmeyi gerekli görüyoruz: Prof. M. Adilov'un "Gazete Dili" (1980: 19) ve Prof. T. Hacıyev'in "Satira Dili" (19) kitapları-

dır ki, bu yazılarda, milli filologimizde iki nutuk üslubu zengin dil malzemesi üzerinde umumileştirilmiş sistem şeklinde araştırılmıştır. Burada hemen şunu söyleyebiliriz ki, eserlerdeki fonksiyonel üslup ve nutuk üslubu meselelerinin geniş ve etraflıca incelenmesi yön verici olabilir.

Dilcilik üslubiyatının önemli problemlerinden biri de bedii-estetik edebiyatın dilini araştırmaktır. Onun ayrı ayrı ferdi üsluplarını, bedii-estetik üslubun edebi dilin tarihi gelişme sürecini oluşturmasında ve teşekkülündeki rolünü, edebi dilin bu veya diğer inkişaf merhalelerinde taşıdığı yön gösterici vazifelerini, bedii-estetik üslubun çeşitli türlerinin dilden faydalanma kurallarını ve bedii-estetik üslupla bağlı diğer meselelerini incelemektir. Gördüğümüz gibi, dilcilik üslubiyatının bu problemi de dallı budaklı ve bileşiktir. Lakin şu karmaşıklığa rağmen, bedii-estetik üslup bilim adamlarının her zaman dikkatini çeken üslubiyatın olması gereken problemlerinden biridir. Böyle ki, üslubiyata ait eserlerin büyük kısmı az veya çok derecede onunla bağlıdır, yahut özel olarak onun ayrı ayrı meselelerinin ve taraflarının incelenmesi ile meşguldür.

Zamanında kaydetmeliyiz ki, bedii-estetik üslubun tetkiki üslubiyatın diğer problemlerinden farklı olarak daha önce başlamıştır, tahminen devrimizin 30'lu 40'lı yıllarında. Ancak araştırmaların ard arda yapılması 50 'li yıllardan sonra, yani üslubiyatın edebiyatşinaslık ve dilcilik üslubiyatına ayrılmasından sonra.

Onu da söylemeliyiz ki, bedii-estetik üslubun araştırılması, birkaç istikamette gerçekleşmektedir: Bir taraftan, struktur üslubiyatın ayrı ayrı sistemlerinin üslubi seciyesinin incelenmesi ile ilgili ümumi karakterli monografilerde, (YUSUFLİ, 1973; EFENDİYEVA, 1980; ALİYEYEV, 1989) diğer taraftan, bedii-estetik üslubu içeren hususi eserlerde (Azerbaycan İlimler Akademisi Dilcilik Enstitüsü, 1971; EFENDİYEVA, 1973; HACIYEV, 1979; SEYİDOV, 1979; SEYİDOV, 1983; ALİBEYZADE, 1982; AHUNDOV, 1985; VELİYEYEV, 1993), üçüncü -onun çeşitli tür yahut nutuk türlerinin öğrenilmesi ile meşgul olan yazılarda (ADİLOV, 1969; CAHANGİROV, 1967; Azerbaycan İlimler Akademisi, 1970; AHUNDOV, 1980; KAZIMOV, 1983; KURBANOV, 1988) ve nihayet, bu veya başka söz sanatçısının dil ve ferdi üslubunun özelliklerini tetkik eden kitap ve makalelerde, tezlerde (KURBANOV, 1961; ADİLOV, 1963;

RAHİMOV, 1965; HACIYEV, 1983; HURİYEV, 1983; MEHMETOVA, 1980; SAFAROV, 1984).

Hem tetkikatta bedii-estetik edebiyatta dilden faydalanma kuralları, dilimizin güzelliği ve ifade-liliği, sadeliği ve saflığı, esnekliği ve ululuğu ve hem de, klâsiklerimizin ve çağdaş söz ustalarımızın bedii-estetik üslubun zenginleşmesi ve ebedi dilin gelişmesinde oynadığı rolleri hakkında ilginç ilmi fikirler ve malumatla karşılaşırız.

Bu bağlamda, bedii-estetik edebiyatın dili o kadar geniş bir sahadır ki, o, sürekli olarak kendine karşı ilgi talep etmektedir, ve onun birkaç meselesinin ciddi ilmi araştırmaya olan ihtiyacı hala devam etmektedir.

Dilcilik üslubiyatının merkezi problemlerinden biri de eşanlamlı vasıtaların tetkikidir.

Malumdur ki, eşanlamlı vasıtalar, dilin ve öz-zellikle de bedii-estetik dilin, kelime hazinesinin büyük kısmını teşkil eden, onun seciyevi milli özelliklerim kendinde aksettiren ve koruyup saklayan dil elemanlarıdır. Aynı anlayışı çeşitli ayrıntılar ve nüanslarla ifade eden eşanlamlı kelimeler nutuğun en zaruri, ve hem de en anlamlı lugati-üslup vasıtaları sayılmaktadır. Nutuk için eşanlamlı vasıtaların zaruretini antika devrinin bilim adamları, filozofları hususi olarak kaydetmişlerdi. Mesela, meşhur eski yunan hatiplerinden biri sayılan Anaksimenes, eşanlamlı kelimeleri dilin en ifadeli ve gerekli elemanları gibi değerlendirerek şöyle belirtmiştir: "Nasıl olursa olsun, fikir muhtelif şekle salınmalıdır. Bunun için ifadeleri değiştirmek gerekir ki aynı fikir aynı kelimeler ile tekrar olunmasın. O zaman nutuğumuz iyi tesir gösterebilir." (ANAKSİMEN, 1936:171).

Çeşitli, renkli eşanlamlı kelimeler hazinesine sahip olan her edebi dil, zengin ve ifadeli bir dildir. Çağdaş Azeri Türkçesi, gelişmiş eşanlamlı kelimeler sistemine sahiptir ki, bu da onun ifade zenginliği ve gücünü açıkça gösterir. Çeşitli üslubi kaynaklar hesabına, yani edebi norm, şive, halk ağzı, argo sözleri ile hüsnü tâbir ve deyimli birleşmelerden ibaret olan eşanlamlı kelimeler kadrosu, dilin sonsuz imkanlar alanıdır, özellikle de bedii-estetik edebiyatın. Çünkü eşanlamlı kelimeler konuşan veya yazana nutuğun amacına uygun eş anlamlı kelimelerden zaruri sözün, veya tamlamanın seçilişi ve kullanılmasına geniş imkanlar sağlıyor. En başta da bedii-estetik eserlerin yazarına bu imkanları tanıyor.

Bedii-estetik edebiyatta eşanlamlı kelimeler kadrosunun üslubi önemi son derece yüksektir.

Başka fonksiyonel üsluplardan farklı edebi dilin bu üslubu eşanlamlı kelimeler kadrosundan her tarzda yararlanıyor olmasından ileri gelmektedir: Hiçbir üslubi renk taşımayan eşanlamlı kelimedenden en ince ayrıntılı özelliklere sahip eş anlamlı kelimelere kadar. Bedii-estetik eserlerin dilde eşanlamlı kelimeleri böyle geniş kullanma diapozuna sahip olmaları, çağdaş bedii-estetik edebiyatın karakteriyle, etraftaki gerçekliğin bütün sahalarını kapsamıyla ilgilidir. Bedii-estetik edebiyatın estetik fonksiyonu, eşanlamlı kelimeler kadrosunun her tür kelimesini edebi dilde kullanmasına yol açıyor ve yazara, eserin mevzuu ve üslubi eşanlamları ile ilgili bu veya başka eşanlamlı kelimeler kadrosundan zaruri elemanın seçilişine izin veriyor. İlave olarak, eserin estetik fonksiyonu eşanlamlı kelimeler kadrosunun yeni üslubi eşanlamlı sözler hesabına genişlemesi ve zenginleşmesinin konusunda şartlar yaratıyor. Yazarın ferdi üslubunda meydana çıkan bu tür eşanlamlı kelimeler, onun ferdi bedii-estetik üslubunun elemanı sayılır. Zamanla ilgili ise genellikle bedii-estetik üslup başka yazarlar tarafından da kullandığında yavaş yavaş edebi dile yol buluyor ve sonuçta bu ve diğer eşanlamlı kelimeler kadrosunun tam manalı üyesi haline getiriliyor. Bütün bu söylenenler dikkate alınrsa, eşanlamlı kelimelerin üslubi önemini belirtmeye çalışan araştırmacıların karşısındaki olan asıl vazife, yalnızca bu eşanlamlı kelimeler kadrosunu teşkil eden kaynakları ortaya çıkarmak değil, aynı zamanda bu kadroları geliştiren ve zenginleştiren, onların içerisinde değişiklik yapan sebepleri ve vasıtaları yüze çıkarmaktır. Ona göre de bu konu ile meşgul olan araştırmacı en evvel umumdilde eşanlamlı kelimeleri ve bedii-üslubun eş anlamlı kelimelerini birbirinden ayırmalı ve bedii-estetik eserlerin dilinde taşıdığı üslubi rolü açıklamalıdır.

Semantik ve üslubi ile bedii-üslubi eşanlamlı kelimelerden ibaret olan eşanlamlı kelimeler kadroların bedii-estetik edebiyatta önemi yüksek, fonksiyonları ise çeşitli ve rengarenktir. Eşanlamlı kelimelerden ustalıkla faydalanma bedii edebiyatın dilini canlı ve manalı kılıyor, tasvir olunan hadiseleri büyük zarıflıkla, renkli boyalarla vermeye imkan sağlıyor, eserin satirik ve komik tonunu kuvvetlendiriyor, nutuğun taşkınlık tesirini yükseltiyor. Yazarı can sıkıcı tekrardan kurtarıyor. Buna göre de bedii yaratıcılıkta, söz üzerinde yapılan faaliyet öncelikle eşanlamlı ke-

limeler kadrosundan uygun sözün aranmasına bağlıdır. Bu ise yazardan büyük ustalık ve zahmet talep etmektedir. Fikrin anlamlı ve yığcam, hisshayacanlı ve tesirli, keskin ve istihza ile ifadesi için sanatçı zaruri sözün aranmasında büyük zorluk çeker. "Söz kalkmış ceyran dağına" (Rasul Rıza) diyerek uykusuz geceler geçirmesinden şikayet ediyor. Bu veya diğer yazarın el yazmaları ile tanışıklık bu işin ne kadar zor ve karmaşık olduğunu açıkça göstermektedir.

Eşanlamlı kelimelerin üslubi bir kategori gibi tetkiki sürekli olarak, özellikle de dilcilik üslubiyatının müstakillik statüsü kazanması sonucunda bilim adamlarının dikkatini çekmektedir. Bu problem hem ferdi-bedii-estetik üslubların seciyevi özelliklerini araştıran eserlerde (ABDULLAYEV, 14960; ALİZADE, 1963; ADİLOV, 1963; REHİMOV, 1965; MEHERREMOV, 1968), hem de edebi dilin ifade edebilme imkanını öğrenmekte olan umumi karakterli kitaplarda ve monografilerde bölümlere ayrılarak inceleme yapılmaktadır (DEMİRCİZEDE, 1962; EFENDİYEVA, 1980). Fakat bu zamana kadar eşanlamlı kelimeler üzerinde yapılan araştırmalarda, dil malzemesi gibi bedii-estetik üslubun olutları yararlı olmuştur. Diğer fonksiyonel üslupların dil vakalarının çok azı araştırmaya konu olmuştur. Halbuki, eşanlamlı kelimeler edebi dilin ancak bedii-estetik üslubunda değil, onun başka üsluplarında da geniş şekilde kullanılmaktadır. Ona göre de dilcilik üslubiyatının karşısındaki zaruri problemlerden biri de, bütün fonksiyonel üslupların eşanlamlı kelimelerinin üslubi imkanlarının faaliyetini öğrenmektir. Bunun sonucunda dilimizin ifade gücü ve zenginliğini tasavvur edebiliriz.

Dilcilik üslubiyatının karşısında duran önemli problemlerden bir diğeri de dilin emosional-ekspresiv vasıtalarını öğrenmektir.

Emosional (Fransız sözü emovere, yani hisshayacan) ve ekspresiv (Latin sözü expressive, yani yüksek ifade) gibi kelimelerin birleşmesi sonucunda yapılan emosional-ekspresiv terimi ümumi dilcilikte kabul olunmuş ve milli filologimizde de kullanılmaktadır. Buna göre bu özellikleri kendisinde taşıyan sözler ve birleşmeler dilin en anlamlı ve en tesirli elemanları sayılmaktadır. Buna göre bir kaç araştırmacı emosional-ekspresiv araştırmasının üslubiyatın en önemli görevi saymaktadır (BALLI, 1961: 131; VANDRIYES, 1937: 14; KASARES, 1958: 116;

AHMANOVA, 1958: 26; KUZNETS- SKREBNYEV, 1960:3). Yazarlara göre "dilnin expressive elemanlarını, onların kullanma sahalarını, temasının amacına ve şartına uygun seçme prensiplerini öğrenmek, üslubiyatın başlıca araştırma konusu olmalıdır" (KUZNETS-SKREBNYEV: 3). Dilcilik ilminde üslubiyat meseleleri ile ilgili basılmış eserlerde de fonksiyonel üsluplar ve eş anlamlı kelimeler kadrosu ile birlikte emosional-ekspresiv vasıtaların da araştırmaların zaruri sayılmaktadır (AZMOV-DEÇERİYEV-PROTÇENKO, 1968:21).

Emosionallık ve ekspresivlik yüksek hisshayacana sahip olan canlı konuşma diline has özelliktir. Şu özelliği taşıyan kelimeler, bedii-estetik dil sayesinde yazılı dile geçiyor ve burada onların daha anlamlı seciyevi özellikleri ortaya çıkıyor.

Bedii-estetik üslupta, ummumhalk dilinden farklı, emosionallığın ve ekspresivliğin ifade imkanları daha geniş ve daha çeşitlidir. Çünkü burada hem ummumhalk diline has olan emosional-ekspresiv kelimeler ifade gücüne sahip, hem de en argo sözler ait üsluplar, usüllerin yardımı ile emosional ve ekspresiv manada kullanılabilir. Buna göre de, bedii-estetik üslupta emosionallık ve ekspresivliğin rolünü doğru tayin etmek için, bir taraftan, şu özellikleri kendinde müstakil şekilde taşıyan lugat türlerini araştırmak, diğer taraftan ise, argo sözü, kuvvetli ifade vasıtasına çeviren üslubi usulleri açıklamak vacib şartlardandır.

Mevcut dilcilik edebiyatında emosionallık ve ekspresivlik ayrılmaz bir tarzda verilmektedir. Yani her iki hususiyeti, yahut yalnız birisini ifade etmesine rağmen, böyle lugati vahidler bir grupta birleşiyor ve çeşitli terimler altında takdim ediliyorlar: "Emosional leksika" (GALKMA-FEDORUK, 1958: 11) (yani kelime hazinesi), "ekspresiv leksika" (ŞANSKIY, 1972: 127) "emosional-ekspresiv leksika"(ZVEGINTSEV, 1955: 69; ÇİJİK-POLEYKO, 1964: 39; UHMİLINA, 1956: 15; MEHERREMOVA, 1968: 27) yahut "ekspresiv-emosional leksika" (MUSABAYEV, 1959: 125; VEDENSKAYA, 1963: 137) Hal böyleyken, hakikaten müstakil karakter taşıyan emosionallık ve ekspresivlik kategorileri bir birinin içinde eriyor ve bunları farklı kılan ve birleştiren özellikler) ortaya çıkarılmıyor (VINOGRADOV, 1947:18-19; VANDRIYES: 134-150; BALLI: 147; GALPERIN: 43).

Zamanında kaydetmek gerekir ki, aynı yıllarda neşr olunmuş bazı eserlerde bu iki anlayışın birbirinden farklı özellikleri de gösterilmekte, her birinin müstakilliği iddia edilmektedir. (GALKMA-FEDORUK, 1958: 103-124; YEFMOV: 104; VASILYEV: 62) Fakat bütün araştırmalarda esas önem, hem emosionallığa, hem de ekspresivliğe verilmektedir. Halbuki, bu iki kategori sıkı şekilde biri diğeri ile bağlı olsa da, her bakımdan (hem mahiyet, hem de fonksiyonuna göre) her biri tüm manada müstakil bir mevki tutmaktadır. Bu ise bütün kategorilerin dilde kendine mahsus seçiyevi âlametleri ve üslubi vazifeleri olmasını ispatlamaktadır.

Emosionallık kategorisi hiss ve heyecan bildirmek içindir. Bu hususiyete sahip olan kelimeler insanın hislerini ifade eden dil vahitleridir. Emosional mana sözde hem müstakil tarzda, hem de nesne ve mantıksal mana ile beraber mevcut olabilir. Dilimizin hazinesinde öyle kelimeler var ki, onlar hiç bir nesne ve mantıki mana ifade etmiyor, yalnız emosional, yani hiss-heyacan bildiriyor: Muayyen sözlerle yan yana kullanarak onlara, hatta bitişik bir cümleye ve metne de emosional nüansı veriyor. Malumdur ki, böyle kelimeler nidlardır.

Bir grup lugati elamanlarda ise emosionallık sözün lugat manasından ileri geliyor, yani şu özellik bütün vahitlerde daimi karakter taşımaktadır. Buraya insanın his ve duygularını bildiren kelimeler aittir: Sevgi, sevmek, sevilmek, sevinmek, aşk, aşka düşmek, nefret, dert, dert çekmek, gazap, gazaplanmak, dehşet, dehşetli vb. Böyle kelimelerde emosional kuvvetli bir şekilde tezahür olduğu için nesne-mantıksal mana dikkati çekmiyor, sanki gölgede kalıyor. Sözün diğer manaları gibi emosional mana da anlayışın ifadesine hizmet etmektedir.

Söz mecazi manada da emosionallık karakter taşıyor. Mecazi mana, söze yüksek emosionallık veriyor. Sözde mecazi mananın yapılması okşama ekspresiyası bildiren kelimelerin meydana gelmesini sağlıyor. Mesela, gülüm, çiçeğim, kuzum, güvercinim, sunam, bülbülüm vb. Diğer taraftan, birkaç acı, gazap,sövme, nefret bildiren emosional kelimeler de mecazi mana ile bağlıdır: Köpek, domuz, tilki, canavar vb. (insan hakkında).

Ekspresivlik emosionallıktan daha geniş anlam bildirmektedir. Bu konuda Rus bilim adamı Prof E. M. Galkina-Fedoruk şöyle yazıyor:

"Ekspersiya insanın yalnız nutuğunda değil, aynı zamanda hareket, mimik, umumi davranış ve hatta çalışma faaliyetinde de kendini göstermektedir. Ekspresiya, ekspresivlik hem emosional, hem de zeka ve irade bildiren kelimelere mahsus olabilir. "(GALKİNA-FEDORUK: 124)

Ekspresivlik sözün ifadeliliğe, tesir kubbesi demektir. "Ekspresivlik en evvel semantik kategoridir. Çünkü sözde ekspresiyanın yapılması her zaman onun anlam çevresinin genişlemesi ve güçlenmesi, ve hem de ikinci dereceli mana renklerinin ortaya çıkması ile bağlıdır. "(YEFIMOV: 105) İşte, bütün mana renkleri sözün ifade ve tetkik kuvvetinin artırmasına yardım etmektedir.

Ekspresivliğin dilde yapılma imkanları geniş ve çeşitlidir. Ekspresivlik dilde hem fonetik, hem morfolojik, hem lugati, hem de sentaktik kategoriler sayesinde yapılmaktadır. Böylelikle hem emosionallık, hem de ekspresivlik dilde ayrı ayrı vasıtaların yardımı ile yapılıyor ve muhtelif fonksiyonlarda ortaya çıkmaktadırlar. Fakat, bütün kategorilerin bağımsızlığı hiç de onlar arasında mevcut olan yakınlığı inkar etmiyor: Şu kategoriler ne kadar bağımsız olsalar da, muayyen bir noktada birleşiyorlar. Çünkü emosional sözler semantilerine göre her zaman ekspresivdir. Ekspresiv kelimelerin de muayyen bir kısmı emosionaldır. Bütün özellik, emosional-değerverici karakter taşıyan kelimelere aittir. Ekspresiv-emosional ve emosional sözler dilde emosional-ekspresiv sözlük hazinesi adı altında birleşiyor ve dilin kelime hazinesinin özel bir bölümünü teşkil ediyor.

Demek ki, dilin kelime hazinesinde bir taraftan, emosional-ekspresiv, diğer taraftan ise sırf ekspresiv sözler ve birleşmeler toplanıyor. Birinci gruba her iki özelliği içine alan, ikinci gruba her tür emosiyadan uzak ve semantik bakımdan çeşitli renkli ekspresiv nüanslara sahip lugati vahitler girmektedir. Muayyen eşanlı kadronun linguistik tahlili söylediklerimizi bir ölçüde açıklayabilir. Mesela, bir anlam bildiren *ev*, *ocak*, *yuva* gibi eşanlı kelimeleri ayıran hususiyet, yalnız menşe eşitliği değil, aynı zamanda ve öncelikle her birine mahsus zarif mana ayrıntılarıdır. Öyle ki, bu kadronun içinde bilinen kelimelerden yalnız *ev*, anlayışı, hemen hakiki manada ifade eder, *ocak* ve *yuva* onun mecazi tarzda ifadesidir. Demek, bu kadroda ancak *ev* kelimesi

bitaraftır, ocak ve yuva ekspresiv dil elemanlarıdır. Fakat bütün bir anlayışın ifası daha keskin ve daha tesirli tarzda da gerçekleşebilir. Böyle ki, canlı konuşmada ev anlamının ifadesi için *istihza*, alay edici ekspresiyası ile emosional tarzda *haraba*, sövüş ve tahkir edici manada daha şiddetli emosia bildiren *cehennem* kelimesi kullanılıyor. Bütün dil elemanları artık ekspresiv nüanslarla beraber kuvvetli emosional özelliğe de sahiptir. Yani bunlar vasıtasıyla fikir hem manalı, hem de yüksek hiss hayacanla ifade ediliyor. Be-dii-estetik edebiyattan aldığımız aşağıdaki parça bunu açıkça ispatlamaktadır.

"Eli tüfekliler" çeper arkasına toplanıp, üşümüş kadanlara hiddetlenip sövüyor ve onları geriye döndürmeye çalışıyorlardı: -Çıkmın gidin harabanıza!- diye bağırdılar. -Def olun gidin cehenneminize!. (S. Rehimav, "Şamo").

Demek ki, aynı mefhum bir grup kelimelerle ifadedi ve manalı, diğer grup kelimelerle ise hem manalı, hem tesirli, hem de yüksek taşkınlıkla ifade edilmektedir. Yani söz muayyen bir anlamı çeşitli üslubi ayrıntılarla ifade etmek yanlışı, hem de hiss-heyecan bildiriyor ve böylelikle de reel varlığın çeşitli hadiselerini kıymetlendiriyor

Söz emosional olabildiği gibi, ekspresiv de olabilir. Fakat bir lugati vahitte, hem ekspresiv, hem de emosional mana nüansları karıştığında artık söz, emosional-ekspresiv olur. Yani söz fikir, irade, hiss ve duyguları tesirli, keskin ve manalı tarzda izhar etmek kabiliyetini kazanıyor. Bütün hususiyet dilde esasen emosional-değer verici kelimelere mahsustur. Bunlar içinde birincilik sıfatlara verilmelidir, gaddar, insafsız, kindar, apdal, alçak, namussuz, rezil vb.). Ama fiil ve isimlerde de emosional, değer verici hususiyetin meydana çıkması mümkündür, özellikle de mecazi mana kazandıkları zaman, ürümek, melemek, tilki, aslan gibi kelimeler insanları ait edeldikde).

Milli dilciliğimizde emosionallık ve ekspresivlik kategorileri, bu özellikleri kendinde taşıyan dil elemanları, dilin kelime hazinesinden fazla, onun yapılma usulleri ayrıca tetkikat konusu olmamıştır. Bütün mevzu muayyen derecede be-dii-estetik üslupla alakadar ve ayrıca bir tasnif üzere, daha doğrusu, kelime hazinesinin bir katı gibi bizim "Azerbaycan dilinin leksik üslubiyatı" kitabımızda araştırılmıştır (MEHERREMOVA, 1961; EFENDİYEVA, 1972; EFENDİYEVA, 1980: 171-187) Fakat ancak kelime hazinesini değil,

dilin bütün sistemlerini kapsamış bu kategoriler o kadar geniş diyapazonlu mevzuya çevrilmiştir ki, onun hüsusi şekilde ciddi ve derin tetkik edilmesine ihtiyaç vardır özellikle de bütün fonksiyonel üsluplarla ilgili.

Dilcilik üslubiyatının ciddi tetkikata ihtiyacı olan meselelerden biri de pratik üslubiyattır. Pratik üslubiyatın tedris sürecinde rolü, nazarı üslubiyatla alakası, üslubi norm meselesi, normları teşkil eden hususiyetler, norm ve nutuk kültürü ve bunun gibi meselelerin belli çağdaş devrimizin başlıca talepleridir.

Kaydetmeliyiz ki, pratik üslubiyat ve onun problemlerinin tetkiki dilcilik ilmimizde yeni değildir. Hakikaten, üslubiyatın tetkiki en evvel onun tedrisi meselesi ile ve bu sahada hazırlanmış ders kitaplarının ortaya çıkması ile ilgili olarak başlamıştır. Bunun tarihi orta asırlarına uzanıyor, yani o devre ki, bütün doğuda olduğu gibi, Azerbaycan'da da tahsil müesseseleri olan mollahaneler (zaviye) ve medreselerde üslubiyatın ilk kaynakları sayılan belağat ilmi ve inşa dersleri öğrenilirdi. Daha sonralar, XIX asırdan başlayarak, bütün fenler, üslubiyatın kendi de dahil olma şartı ile, bütün okulların tedrisine katılıyor ki, bunu o devirde birkaç ders kitabının ortaya çıkması açıkça göstermektedir. (ŞEYHZADE, 1908; CAVİD, 1919; TAĞIZADE, 1933) Bu kitapların başlıca amacı bedii-estetik metinleri tahlil etme usulü ile öğrencilere dilin luğati, morfoloji ve sentaks vahitlerinin üslubi renk ve ayrıntılarını açıklamak olmuştur. 20'li-30'lu yıllardan sonra üslubiyat bütün okulların, hem de yüksek okulların da tedris planına dahil edilir ve bunun nazarı esasları tetkik edilmeye başlanır, tedrisi-metodoloji prensipler esnasında yönlendirilir. (ABDULLAYEV, 1961; BALIYEV, 1962)

Pratik üslubiyatın başlıca görevi, üslubi normları öğrenmek ve tatbik etmektir. Üslubi normlar dilde mevcut olan varyantlık hususiyetine (yani lugati ve gramatik eş anlamlılık kategorisine) dayanıyor ve fonksiyonel üslubun seçiyesine uygun fikrin ifadesini seçme süreci sonucunda gerçekleştiriliyor. Böyle olduğu halde üslubi normlar nutuğun düzgünlük, dürüstlük, mantıklılık, temizlik, ifadelilik, çok renklilik, munislik gibi özelliklerinin ortaya çıkarılmasına yardım ediyor. Sistem bir şekilde ortaya çıkarak üslubi normlar nutuk kültürünün temelini teşkil ediyor. Neticede, filologide bu iki ilmin problemleri ara-

sında sıkı bağlantı kuruluyor, biri diğerini tamamlıyor: Pratik üslubiyat üzerinde nutuk kültürü kuruluyor, nutuk kültürü üzerinde ise hatiplik sanatı.

Söylediklerimiz pratik üslubiyatın maksat ve vazifelerini aşağıdaki problemler üzerinde doğrultmaya ve yönlendirmeye izin veriyor:

I. Pratik üslubiyat fonksiyonel üsluplarla bağlı olduğuna göre onlar hakkında ümumi malumat vermelidir. Çünkü dil elemanlarının nutuk sürecinde seçilişi ve kullanılması bu veya diğer fonksiyonel üslubun nüansı ve ayrıntısı ile ilgili gerçekleşmektedir.

II. Pratik üslubiyatın ikinci vazifesi, nutuk süreci için yüksek derecede zaruri sayılan dil elemanlarının hiss-heyecan, taşkınlık ve ifadelilik renkleri doğru tayin etmektir, yani emosional ve ekspresiv, ile emosional ekspresiv ayrıntılarını

III. Pratik üslubiyatın merkezi problemi eşanlı dil vahitlerinin, yani eşanlı kelimeler ve eşanlı cümle kuruluşları ve eşanlı morfoloji vasıtaları, şekilleri öğrenmek ve ortaya çıkarmaktır ki, bu da nutuk süreci, fonksiyonel üsluplarla ilgili olarak gerçekleşebilir.

Böylelikle, takdim ettiğimiz bu makalede biz kısaca da olsa dilcilik üslubiyatının ana problemlerinden bahsettik ve şu problemlerin milli fiilologimizde tetkiki aşamasında muayyen malumat vermeye çalıştık. Bütün denilenler bir daha ispatlanmaktadır ki, dilcilik üslubiyatının problemleri çeşitli ve bileşiktir, fakat birbirleriyle sıkı sıkıya ilgili, biri diğerine tabii, biri diğerini tamamlamaktadır. Bütün problemler birbirini takip eden tarzda Azeri Türkçesi'nde araştırılmaktadır

KAYNAKLAR

ABDULLAYEV, B.		AHUNDOV, A.	
1960	"Mirza Fetali Ahundov'un Komedilerinin Eşanlı Kelimeler Kadrosu", Azerbaycan İlimler Akademisinin Haberleri, No. 1.	1980	Şiir Sanatı ve Dil, Bakü.
ABDULLAYEVA, G. A.		AZINOV, P.	
1987	Azerbaycan Edebi Dilinin Bedii Üslubu , Bakü.	1968	Sovyetler Birliği Halklarının edebi Dillerinin Üslubi Sistemlerinin Gelişmesi, Aşgabat.
ADİLOV, M.		BAĞIROV, A.	
1963	"R. Rıza'nın Dili ve Üslubu Hakkında", Azerbaycan Dergisi, S. 3.	1967	Edebi Dilin Üslupları, Bakü.
1965	"SüleymanRehimova'nın Bedii Üslubu ve Şamo'nın Dili", Azerbaycan Dergisi, No. 7.	BALLI, Şarl	
ADİLOV, V.Z.		1961	Fransız Üslubiyatı, Moskova.
1980	19. As rda Azerbaycan Edebi Dilinin Üslubu , Bakü.	BUDAGOV, A.R.	
ALİYEV, K.A.		1967	Edebi Dillerde Dil Üslupları, Moskova.
1989	Azerbaycan Edebi Dili Üslubiyat n n Esaslar , Bakü.	CAHANGİROV, M.	
AHMANOVA, S.		1967	"Azerbaycan Sovyet Poemalarının Dil ve Üslup Hususiyetleri", Azerbaycan İlimler Akademisi Haberleri, Bakü.
1958	Dilciliğe Dair Makaleler , Moskova.	CAVİT, H.	
		SAİK, A.	
		1919	Edebiyat Dersleri, Bakü.
		ÇİJİT, A.İ.	
		POLEİKO	
		1964	Rus Dilinin Üslubiyatı, Voronej.

- DEMİRCİZADE, A.
1962 **Azerbaycan Dilinin Üslubiyat** ,
Bakü.
- EFENDİYEVA, T.
1973 **Azerbaycan Dilinin Bedii İfade Vas talar** , Bakü. 1980
Azerbaycan Dilinin Leksik Üslubiyat , Bakü.
- GALKINA, E.M.
FEDORUK
1954 **Çağdaş Rus Dili**, Moskova.
- GALPERIN, İ.R.
1958 **İngiliz Dilinin Üslubiyat na Dair Denemeler**, Moskova.
- GULİYEVA, G.
1989 **Azerbaycan Dilinin İtmi Üslubu**, Bakü.
- HACIYEV, T.
1983 **Satıra Dili**, Bakü.
Molla Nasreddin'in Dili ve Üslubu, Bakü.
- HOCAYEV, H.S.
1933 **Muhtasar Üslubiyet**, Bakü.
- KASAES, Huan
1958 **Çağdaş Lügatçişige Giriş**, Moskova.
- KAZMOV, G.
1983 **Komik Bedii Vasiteler**, Ba-kü.
- KURBANOV, A.
1961 **Samed Vurgun'un Bedii eserlerinin Dili**, Bakü.
1988 **Poetik Onomastika** ,Bakü.
- KUZNETS, M.D.
SKREBNYEV, M.
1960 **İngiliz Dilinin Üslubiyat** , Leningrad.
- MEHERREMOV, G.M
1988 **Radyo Dramatürjinin Dili**, Bakü.
- MEHMEDOV, D.J.A.
1973 **Muas r Azerbaycan Dilinin Gazete Üslubu**, Bakü
- MURAT, V.P.
1957 **Üslubiyat n Esas Problemleri**, Moskova.
- MUSABAYEV, G.
1959 **Çağdaş Kazak Dili**, Almatı.
- PIATROVSKIY, R.G.
1953 "Bazı Üslubi Kategoriler Hakkında", **Dilçiliği Meseleleri**, Moskova.
- SAFAROV, M.K.
1984 **Azerbaycan Sovyet Romanları n n Dil ve Üslup Hususiyetleri**, Bakü.
- SALEHOVA, İS.
1983 **Muas r Azerbaycan Dilinin Epistolıyar Üslubu**, Bakü.
- SAMARIN, Y.B.
1962 "Çağdaş Ecnebi İlminde Üslup Problemleri", Yüksekokulun İlmi Bildirileri, Filologiya İlimleri, No.3, Moskova.
- ŞANSKIY, N. M.
1972 **Çağdaş Rus Dilinin Lügat Bilimi**, Moskova.
- ŞEYHZADE, İ.H.
1908 **Fesahat ve Belagat**, Bakü.
- VASELYEV, L.M.
1962 "Slav Dilleri Malzemesi", **Slav Filolojisi Mecmuas** , Ufa.
- VEDENSKAYA, L.A..
1963 **Çağdaş Rus Edebi Dili**, Rostov.
- VIGRADOV, Y.V
1963 **Üslubiyat, Poetik Nutuğun Teorisi**, Moskova.
- VINOKUR, G.O.
1941 "Dil Tarihinin Meseleleri Hakkında", **Pedegoji Enstitüsü İlmi Eserler Dergisi**, C.I.
- YEFMOV, A.İ
Bedii-Estetik Dilin Uslubiyat .
- YUSİFLİ,Ş.
1973 **Muas r Azerbaycan Dilinin Üslubi Sentaks** , Bakü.